

PAREMIYA TUSHUNCHASI VA UNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Shodiyeva Gulhayo Xudoynazarovna

Navoiy davlat universiteti, o‘qituvchi

KIRISH

Til – xalqning eng katta boyligi, millat tafakkurining oynasi, madaniyatining ko‘zgusidir. Har bir xalqning tili uning tarixiy taraqqiyoti, dunyoqarashi, ijtimoiy hayoti va ruhiyati bilan chambarchas bog‘liq. Shu ma’noda, xalq og‘zaki ijodining qisqa, ammo mazmunan boy shakllari bo‘lgan paremiyalar tilshunoslikda ham, madaniyatshunoslikda ham muhim o‘rin tutadi.

Paremiyalar xalq tajribasining ixcham shaklda ifodalangan namunalari. Ular insonlarning asrlar davomida to‘plagan hayotiy kuzatishlari, axloqiy qadriyatlar va donoliklarini o‘zida mujassam etadi. Bugungi globallashuv davrida ham paremiya xalq madaniyatining milliy o‘ziga xosligini saqlashda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada paremiyaning mohiyati, turlari, lingvistik xususiyatlari hamda til va madaniyatdagi o‘rni ilmiy tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

1. Paremiya tushunchasining ilmiy ta’rifi

“Paremiya” termini qadimgi yunoncha “paroimia” so‘zidan olingan bo‘lib, “maqol” yoki “hikmatli so‘z” ma’nosini bildiradi. Tilshunoslikda bu atama xalq og‘zaki ijodining tildagi mustahkam, obrazli, qisqa va chuqur ma’noga ega birliklarini ifodalash uchun qo‘llaniladi.

O‘zbek tilshunosligida paremiya keng ma’noda xalqning tafakkur mahsuli sifatida talqin qilinadi. N. Mahmudov tilni xalq tafakkurining in’ikosi deb hisoblab, undagi har bir frazeologik birlik, shu jumladan paremiyalar, milliy tafakkur shaklini aks ettirishini ta’kidlaydi. A. Madrahimov esa paremiologiyani tildagi hikmatli ifodalar tizimini o‘rganuvchi alohida yo‘nalish sifatida izohlaydi.

Paremiyalar odatda metaforik, aforistik xarakterga ega bo‘lib, ular so‘zlashuv tilidan adabiy nutqqa o‘tgan, semantik jihatdan barqaror va sintaktik jihatdan tugallangan birliklardir. Ular xalq tafakkurining eng ixcham shaklda ifodalanishidir.

2. Paremiyalarning turlari: maqol, matal va iboralar

Paremiyalar o‘z mohiyati va tuzilishiga ko‘ra uch asosiy turga bo‘linadi: maqollar, matallar va iboralar.

Maqollar

Maqollar xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va eng ko‘p uchraydigan turidir. Ular odatda axloqiy, ijtimoiy, mehnat, do‘stlik, sabr, toqat kabi umumiy hayotiy qadriyatlarni ifodalaydi. Maqollarda xalq donoligi, tajribasi va kuzatuvchanligi mujassam bo‘ladi.

Masalan:

- “Mehnat qilgan to‘yadi, dangasa o‘ylaydi.”
- “Til – qalbning oynasi.”

25-Oktyabr, 2025-yil

- “Yaxshilik qil – suvga tashla, xalq bilmasa, Xudo biladi.”

Maqollar grammatik jihatdan to‘liq gap shaklida bo‘ladi va unda sabab-oqibat yoki taqqoslash munosabatlari ifodalanadi.

Matallar

Matallar mazmunan chuqur, ammo ohang jihatdan maqollardan yengilroq shakllardir. Ular hikmat yoki pand-nasihatdan ko‘ra hayotiy kuzatish yoki holatni tasvirlashga yaqin turadi.

Masalan:

- “Ko‘p gapdan ko‘p xato chiqadi.”
- “O‘tin ko‘p bo‘lsa, tutun ham ko‘p bo‘ladi.”

Matallar ko‘pincha xalqning ijtimoiy hayotidagi oddiy holatlardan kelib chiqqan, obrazli va esda qolarli ifodalar hisoblanadi.

Iboralar

Iboralar tildagi obrazli, lekin grammatik jihatdan erkinroq barqaror birikmalardir. Ular ko‘pincha majoziy ma’noda ishlatiladi. Masalan:

- “Ko‘ngli tog‘dek bo‘ldi.”
- “Ko‘zini ochmoq.”
- “Yuragi orqaga tortdi.”

Iboralar xalq tafakkuridagi badiiylikni, obrazlilikni ifodalovchi vositalar bo‘lib, ular orqali milliy dunyoqarash namoyon bo‘ladi.

3. Paremiyalarning lingvistik xususiyatlari

Paremiyalar tilning barcha darajalarida — leksik, semantik, morfologik va sintaktik sathlarda o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

1. Leksik jihatdan, paremiyalar xalq tili so‘z boyligidan olingan va ko‘pincha qadimiy, arxaik so‘zlarni o‘z ichiga oladi.

2. Semantik jihatdan, ular ko‘p qatlamli ma’noga ega bo‘lib, metafora, o‘xshatish, metonimiya, antiteza kabi badiiy vositalar bilan ifodalanadi.

3. Sintaktik jihatdan, paremiya odatda ikki qismli, parallel tuzilgan gaplardan tashkil topadi:

Masalan, “El bilan borsang – el bo‘lasan, yolg‘iz ketsang – yo‘q bo‘lasan.”

Bunday sintaktik parallelizm paremiya ohangdorligini va ritmini kuchaytiradi. Shuningdek, ularni yodda saqlashni osonlashtiradi.

Lingvistik jihatdan paremiyalar nutqning ta’sirchanligini oshiradi, fikrni ixcham, obrazli va estetik tarzda ifodalash imkonini beradi.

4. Paremiyalarning til va madaniyatdagi o‘rni

Paremiyalar xalq madaniy xotirasining ajralmas qismi hisoblanadi. Ular milliy qadriyatlarni, axloqiy me’yorlarni, hayotiy falsafani avloddan avlodga yetkazish vositasidir.

O‘zbek paremiyalarining asosiy mavzulari — mehnatsevarlik, halollik, mehr-oqibat, ota-ona hurmati, do‘stlik, sabr-toqat kabi qadriyatlardir. Masalan:

- “Ota rozi – Xudo rozi.”
- “Do‘st kulfatda bilinadi.”

25-Oktyabr, 2025-yil

- “Sabr qilgan daryo kechgan.”

Bunday hikmatli ifodalar millatning ma’naviy merosi sifatida nafaqat tilni, balki xalq tafakkurini ham shakllantiradi.

Til va madaniyat o‘zaro uzviy bog‘liq hodisalar bo‘lib, paremiya bu bog‘liqlikning eng yorqin ifodasidir. Har bir xalq o‘z paremiologik tizimi orqali dunyoni idrok etadi. Shuning uchun paremiya madaniyatlararo muloqotda ham alohida ahamiyatga ega.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, paremiyalar xalq tafakkurining, milliy ruhining, ma’naviy merosining ifodasidir. Ular tildagi hikmat, badiiylik va obrazlilikni mujassam etadi.

Paremiologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, xalqning til boyligi va uning dunyoqarashi aynan maqollar, matallar va iboralar orqali avloddan avlodga o‘tadi. Shuning uchun paremiyalarni o‘rganish — bu nafaqat tilshunoslik vazifasi, balki madaniy o‘zlikni anglash vositasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mahmudov N. Til va tafakkur. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan, 2019.
3. Madrahimov A. O‘zbek tilida paremiyalarning lingvistik tahlili. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
4. Arnold I.V. The English Word. – Moscow: Vysshaya Shkola, 1986.
5. Karimov B. Frazologiyaning asosiy masalalari. – Toshkent: Universitet, 2018.